

Ігор СКОЧИЛЯС

АКТИ ДУХОВНИХ СУДІВ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ УСТАНОВ XVII–XVIII ст.

(За матеріалами візних засідань єпископсько-консисторського суду
Львівської єпархії 1700–1725 років)

Перед українською історіографією стоїть завдання радикально розширити видову номенклатуру введених у науковий обіг джерел. Зокрема, увага має бути звернена і на джерела церковного походження. Переорієнтувати увагу дослідників на історію суспільства дає змогу й комплекс судових актів єпископських і консисторських канцелярій православної та уніатської церков в Україні XVII–XVIII ст. У даній статті об'єктом вивчення будуть книги духовного суду Львівської єпархії, що зберігаються у відділі рукописів та стародруків Національного музею у Львові. В українській історіографії, на відміну від, скажімо, польської історичної науки¹, на цей вид історичного джерела звертали загалом мало уваги. З вітчизняних авторів, які використовували акти духовних судів, варто згадати Євстахія Сіциньського, який, вивчаючи сімейно-побутові стосунки в українських родинах на Поділлі у XVIII ст.², опирався на книги духовного суду Кам'янецької уніатської консисторії. У Галичині на акти духовного суду звернули увагу співпрацівник Національного музею у Львові Меланія Бордун, котра стисло розповіла про функціонування церковного суду, навела перелік осіб, які фігурували на судових слуханнях, та опублікувала окремі акти, що подавалися до львівського духовного суду в 40–80-х роках XVIII ст. як

¹ З головніших праць польських вчених стосовно судових актів римо-католицької церкви можна виділити такі: *Flaga J.* Analiza źródoznawcza lubelskiej Księgi Konsystorskiej z lat 1452–1466 // *Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Lublin, 1962 (druk.: 1963). № 13. S. 106–109; *Misztal H.* Sądownictwo kościelne w diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego za rządów bpa Jerzego Zamoyskiego (1600–1621) // *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. Warszawa, 1975. T. 22. Z. 5. S. 107–113; *Olszewski D.* Akta Konsystorza Kieleckiego jako podstawa źródłowa do badań nad parafiami i duchowieństwem pierwszej połowy XIX wieku // *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (далі – АВМК). Lublin, 1969. T. 19. S. 5–30; *Tomczak A.* Kancelaria biskupa włocławskiego w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.). Toruń, 1964; *Żdźkalski J.* Dzieje Sądu Biskupiego w diecezji łódzkiej // *Wiadomości Diecezji Łódzkiej*. Łódź, 1967. R. 41. S. 161–167. Ширшу бібліографію проблематики подає: *Wyczawski H. E.* Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych. Kalwaria Zebrzydowska, 1989. S. 261–267.

² *С[ециньский] Е.* Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века // *Киевская старина*. Киев, 1891. Т. XXXIII. С. 56–67. Дослідник опрацював три декретові книги духовного суду Кам'янецької уніатської консисторії за 1737–1754 рр. (їх археографічний опис подано в: *Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии* (далі – *Труды...*). Камень-Подольский, 1889. Вып. 4: Церковно-приходские документы. С. 48), з яких до наших днів дійшла лише одна книга, що охоплює відрізок часу між 1747 та 1750 рр. (стислі відомості про цю книгу наведено в: *Скоциляс І.* Документи архіву Кам'янецької уніатської консисторії XVIII ст. у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові* (1995–1997 рр.). Львів, 1999 (у друці).

доказова частина до позову³. Також Микола Андрусак, опрацюючи біографію львівського єпископа Йосифа Шумлянського, простежив його судово-адміністративну діяльність⁴. З польських вчених акти духовних судів уніатських єпархій другої половини XVII–XVIII ст. активно використовував Александр Коссовський, який на прикладі Холмсько-Белзького владичтва аналізував реальні здобутки унії в Речі Посполитій⁵. У радянський період єпископські та консисторські книги українських церковних інституцій фактично випали з поля зору дослідників. Лише Ярослав Ісаєвич в одній із своїх статей зауважив, що "в єпархіальних архівах збереглися окремі акти єпископських судів, що розглядали судові позови духовних і світських осіб проти братств або й суперечки між братствами"⁶. На мистецтвознавчий потенціал судових книг львівських єпископів недавно звернув увагу Володимир Александрович, опублікувавши матеріали до біографії одного з українських малярів⁷. Єдиною працею, де піднімалося питання (на прикладі вірменських судових актів) про потребу каталогізації, вивчення та введення в науковий обіг комплексу книг церковних урядів на українських землях, була стаття Ярослава Дашкевича⁸.

Книжковий спосіб документування судово-адміністративних чинностей духовних канцелярій у православних єпархіях на території України набув поширення приблизно зі середини XVI ст., – значно пізніше, ніж в римо-католицькій церкві Європи⁹. У Львівській єпархії це сталося, вірогідно, після 1539 р., коли на єпископський престіл було повернуто православного владику, – після цього, вочевидь, відновлено роботу й єпископського суду, який не діяв тут від початку XV ст. На те, що в середині XVI ст. у єпископській канцелярії Львівського владичтва з'явилися книги духовного суду, може опосередковано вказувати церковна судова практика римо-католицького архієпископа та вірменського владики у Львові: львівські латинники запровадили у себе акти духовних судів ще наприкінці

³ Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в. // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1912. Т. 109. С. 61; Т. 110. С. 55–100.

⁴ Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667–1708). Lwów, 1934. Тут автор частково використав книги духовного суду Львівської єпархії за 1681–1686, 1700–1703 та 1708–1732 рр.; дані про них дослідник подає на с. 4–5, 188 своєї монографії.

⁵ Kossowski A. Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce XVII–XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych // Księga pamiątkowa ku czci jego ekscelencji x. biskupa Mariana Leona Fulmana. Lublin, 1939. Cz. III: Wydział nauk humanistycznych. S. 62–132.

⁶ Ісаєвич Я. Д. Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. Київ, 1969. Вип. 4. С. 41–42.

⁷ Александрович В. Два документи до початків біографії Івана Рутковича // Записки НТШ. 1994. Т. ССХХVII. С. 372–378.

⁸ Дашкевич Я. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. Київ, 1969. Вип. 4. С. 138–139, 161–169.

⁹ Наприклад, для римо-католицьких діоцезій середньовічної Польщі найдавніші акти єпископських канцелярій походять з 1439 р. (Познанська дієцезія), 1466 р. (Краківська дієцезія) та 1479 р. (Влоцлавська дієцезія), а документи гнєзненських архієпископів і примасів Польщі – з 1440–1493 рр. (Librowski S. Źródła do zabytkoznawstwa w archiwach kościelnych // АВМК. 1963. Т. 6. S. 214).

XV ст.¹⁰, а православні вірмени почали вести книги духовного суду, правдоподібно, в першій половині XVI ст., хоча найдавніша збережена книга вірменського суду, в яку переважно вписували шлюбні контракти, духівниці й оголошення про заручини, датується 1572–1630 рр.¹¹

Перші відомі на сьогодні книги духовних судів православних єпархій в Україні датуються тільки другою половиною XVII ст. Очевидно, їх масове застосування в церковній практиці пов'язане з реформами київського православного митрополита Петра Могили (1633–1647), котрий, використовуючи адміністративний досвід римо-католицьких архиєреїв Європи, запровадив у 1634–1635 рр. окрему консисторію, на яку покладалося завдання провадити слідство та здійснювати церковне судочинство над духовенством та іншими "людьми церкви". Відомий київський вчений Стефан Голубев встановив, що такому "суду консисторському підлягали непорозуміння та суперечки між духовенством і взагалі всі ті чи інші проступки проти церковного та суспільного благочинія" та "непорозуміння, що виникали у них (тобто священиків. – *І. С.*) з парафіянами"¹². На Київському провінційному соборі 1640 р. П. Могила пішов ще далі, здійснивши реформу єпархіального церковного суду та відділивши духовний суд від церковної адміністрації¹³. Відтоді в єпархіях Київської митрополії духовні суди очолювала колегія з чотирьох осіб. Чи невдовзі після Київського собору судова реформа була проведена і в Львівській єпархії, встановити не вдалося. Доказом того, що духовний суд нового типу почав тут справно функціонувати, є запровадження у львівській консисторії практики ведення книг духовного суду, що, безперечно, було безпосереднім наслідком реформ П. Могили.

¹⁰ *Kreţosz J.* Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. Lublin, 1986. S. 82–83. Найдавніші акти латинської консисторії у Львові опубліковані у: *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima* / Ed. W. G. Rolny. Leopoldis, 1927–1930. Vol. 1 (Continet acta annorum 1482–1489) – 2 (Continet acta annorum 1490–1498). Про акти львівської римо-католицької консисторії див. також: *Barącz S.* Wypisy z akt kapituły rzymsko-katolickiej lwowskiej 1645–1702. Lwów, 1855; *Zajączkowski S.* Archiwum archidiecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie. Lwów, 1932; *Ejusd.* Archiwum kapituły łacińskiej we Lwowie. Lwów, 1923.

¹¹ *Дашкевич Я.* Адміністративні, судові й фінансові книги... С. 162–164; *Його ж.* Вірмено-половецькі джерела з історії України // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1965. № 2. С. 72. Про духівниці та шлюбні контракти в книгах вірменського духовного суду у Львові йдеться у: *Дашкевич Я.* Документи з внутрішнього життя вірменської громади Львова кінця XVI – початку XVII ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (1995–1997 рр.). Львів, 1999 (у друці).

¹² *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт церковно-исторического исследования). Киев, 1898. Т. 2. С. 499.

¹³ *Там же.* С. 498–499. Пор.: *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк; Бавнд Брук, 1956 (Репр. вид.: Київ, 1998). Т. 2: XVII ст. С. 172; *Жуковський А.* Петро Могила й питання єдності церков (з передм. Н. Полонської-Василенко). Париж, 1969. С. 108, 111 (див. також частково перероблене й доповнене перевидання цієї книги в Україні: *Жуковський А.* Петро Могила й питання єдності церков. Київ, 1997. С. 99, 102). З останніх праць про судову реформу київського митрополита згадується у: *Головащенко С.* Реформи Петра Могили і православна церковність // П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч. Київ, 1997. С. 185; *Феномен Петра Могили.* Біографія. Діяльність. Позиція. Київ, 1996. С. 65.

Пrawdopodobно, такі єпископсько-консисторські судові книги стали вестися з 1668 р., коли на єпископську кафедру зійшов молодий та енергійний владика Йосиф Шумлянський (1667–1708): саме з цього року походять найдавніші збережені дотепер протоколи духовного суду Львівської єпархії¹⁴. Для порівняння: в українських православних єпархіях у складі Московського патріархату духовні суди та пов'язані з ними єпархіяльні консисторії почали реально функціонувати лише в середині XVIII ст.

Предметом нашого розгляду будуть протоколи засідань львівського духовного суду за 1700–1725 рр., тобто за період від прийняття унії у Львівському владичстві і до Замойського синоду 1720 р. та перших років після нього, коли ухвали отців синоду ще не були впроваджені в життя, а судово-адміністративна влада в єпархії продовжувала загалом зберігати риси, притаманні системі церковного управління православної церкви. Документи за цей час містяться в трьох книгах-”дутках” духовного суду Львівської єпархії – відповідно за 1700–1703, 1704 і 1705–1718 рр.¹⁵, а також у фасцикулах (чорнових протоколах, підготовчих матеріалах та доказовій частині актів суду) за 1706–1721 та 1725 рр., не опрацьованих в окрему книгу¹⁶. Заголовки книг¹⁷, а особливо їх зміст, дають підстави твердити, що маємо справу з документами, які продукувалися як єпископською канцелярією, так і канцелярією львівської консисторії, уконституованої тут, нагадаймо, під впливом реформ П. Могили. Таким чином, судові та адміністративні функції єпископа та консисторії на початок XVIII ст. не були остаточно відділені одна від одної, як це передбачав П. Могила, а поєднувалися. Тож і книги – продукт діяльності канцелярії – треба трактувати як акти єпископсько-консисторського суду. Така архаїчність виглядає дещо дивною, якщо взяти до уваги, що навіть вірмени, не кажучи про львівських латинників, вже в кінці XVII ст. провадили роздільне діловодство (акти вірменської консисторії збереглися за 1684–1700 і 1745–1781 рр.)¹⁸.

У статті аналізуються тільки ті протоколи духовного суду Львівської єпархії, котрі було складено на виїзних сесіях духовного суду в містах і селах воеводств Руського (Галичина), Подільського та, частково, Брацлавського (Поділля). Поза рамками дослідження залишено акти, продуковані під час засідань суду у Львові та Галичі – престольських містах львівських єпископів, а також в Уневі – резиденції львівських владик у першій половині XVIII ст. Такий вибірковий підхід до цього типу історичного джерела пояснюється, передусім, намаганням врахувати специфіку церковного управління православної та уніатської церков до Замойського синоду та спробою з'ясувати особливості судочинної і адміністративної церковної системи в Україні на початку XVIII ст. на прикладі Львівської єпархії.

Докладний аналіз згаданих вище книг духовного суду, а також відомостей, які містяться у протоколах генеральної візитації Львівської єпархії 1726–1727 рр. та

¹⁴ Національний музей у Львові, відділ рукописів та стародруків (далі – НМЛ). Ркк–151 (книга єпископських судів 1668–1674 рр.).

¹⁵ Там само. Ркк–58/7, Ркк–58/8, Ркк–59.

¹⁶ Там само. Ркк–175.

¹⁷ Наприклад, книга 1700–1703 рр. має такий заголовок: ”Protokółow Spraw Duchownych w Sądach Konsystorskich Ritus Graeci Episkopskich Lwowskich agituujących się” (Там само. Ркк–59, арк. 1).

¹⁸ *Дашкевич Я.* Адміністративні, судові й фінансові книги... С. 164.

інших документальних джерелах, дав змогу поставити питання про існування своєрідної "тріади" в системі церковного управління українських єпархій у першій чверті XVIII ст. На наше переконання, її суть полягала в поєднанні й одночасному проведенні пастирських візитацій, намісницьких (деканатських) соборчиків духовенства та засідань єпископського суду з метою організації ефективного управління єпархією. Судові засідання проводилися на соборчиках місцевого духовенства після завершення канонічного огляду єпископськими комісарами певної церковної округи (найчастіше – намісництва). Переконання підтверджується рядом джерельних відомостей. Так, один з парохів заявив візитаторам, що він, "будучи особисто в Меджибожі, 23 вересня 1718 р. під час генеральної візити висвячений (ординований)" єпископськими комісарами¹⁹. Священик у Немирові підтвердив, що отримав усиновлення "при його милостях духовних комісарах, з боку єпископа надісланих і тут соборуючих"²⁰. Отець Стефан Кондратович, журівський парох, згадував, що його "ставили на термін (тобто на суд. – І. С.) велебні оо. комісари, котрі соборували в Рогатині"²¹. Ряд заголовків судових справ 1704 р., що розглядалися в Гошові та Жидачеві, говорять про "суди духовні під час помісного собору"²². Консигторський писар у Косові в 1709 р. занотував собі, що помісний собор Снятинського намісництва відбувся "на духовних судах"²³. Подібні записи маємо в протоколах судових засідань у Зборові, Кам'янці-Подільському, Кам'янці-Струмиловій, Перегінську, Роздолі та Чорткові ("на духовних судах під час помісного собору", "на соборіку", "на поміснім соборі")²⁴. На спеціальну увагу заслуговують трактування судовими писарями цих зібрань духовенства як "трилітніх помісних соборів" (Бережани 1710 р., Рогатин 1716 р., Бар і Меджибіж 1718 р.)²⁵, "судів духовних консигторських єпископських львівських під час генерального трилітнього собору" (Городенка, 1717–1718 рр.)²⁶. Очевидно, в даному разі маємо справу з узвичаєною церковною практикою, певною періодичністю у проведенні виїзних засідань духовного суду, поєднаних із соборчиками та візитаціями. Що така "тріада" могла справді практикуватися у Львівській єпархії кожних три роки, свідчать відомості (починаючи з XII ст.) про періодичність так званих візитаційно-синаодальних судів у Німеччині та Франції, де вони мали провадитися архідияконами кожних три роки, в той час як єпископ був зобов'язаний відбувати їх щочверть року²⁷. Джерела навіть схиляють до думки, що візитації, соборчики та суди проходили частіше, ніж про це стереотипно твердили заголовки судових актів, що взурувалися, можливо, на давніші судові формуляри, невідомі нам.

¹⁹ НМЛ. Ркл–11, арк. 184 зв.

²⁰ "Przy Ich M[o]sciach Duchownych Komissarzach od boku Ep[isko]pskiego zesłanych et p[ro] tunc soboruiących" (Там само. Ркл–11, арк. 336 зв.).

²¹ "Przez Wielebnych оо. Commissarzow w Rohatynie soboruiących sobie" (Там само. Ркл–58/7, арк. 28 зв.).

²² "Na Sądach Duchownych pod czas Soboru Pomistnego" (Там само. Арк. 24 зв., 27 зв.).

²³ Там само. Ркл–175, арк. 15.

²⁴ Там само. Арк. 5, 16 зв., 27, 29, 37 зв., 39, 42, 98.

²⁵ Там само. Ркл–58/8, арк. 7–8 зв.; Ркл–175, арк. 20, 139, 199, 209.

²⁶ Там само. Ркл–58/8, арк. 72; Ркл–175, арк. 180, 195, 201.

²⁷ Zachorowski S. Sądy synodalne w Polsce // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. Kraków, 1911. T. XXIX. Serya II. S. 205.

Практика "тріади" передбачала участь у деканатських соборчиках усього парафіяльного духовенства певної церковної округи, проте не завжди така участь була стовідсотковою. Так, чортківський намісник скаржився візитаторові на о. Фому, пароха коцюбинського, що той "на соборіку не буває"²⁸. Намісник сатанівський заявив у 1709 р., що духовний зі Скотинян, о. Теодор, "на намісницьких соборах не хоче бути і не буває"²⁹. Очевидно, такі факти не були поодинокими.

Виглядає на те, що собор і суд відбувалися в кожному намісництві окремо. Подібна організація управління єпархіями була відома також на середньовічному Заході, однак, на відміну від латинського християнства, де її остаточно скасував Тридентський собор 1545–1563 рр., у східних церквах вона збереглася, – як свідчить церковна практика руської церкви, аж до XVIII ст. включно. Триступенева (візитація=соборчик=суд) система управління Київської митрополії виробилася під впливом візантійської церкви та практики збору данини ("полюддя") руськими князями в X–XIII ст. Прототипи "тріади" в латинських єпархіях Заходу з'явилися приблизно у VIII ст., коли канонічні візитації починають втрачати своє первісне призначення й протягом кількох наступних століть, поряд з пастирською опікою вірних, виконують не притаманні їм судівничі та фіскальні функції³⁰. Відтоді суть "тріади" полягала в періодичному проведенні єпископами або їхніми помічниками візитацій і в наступному скликанні синоду духовенства (так званих синодальних судів, *judicia synodalia, sendgerichte*) та певного числа світських осіб, відомих як синодальні свідки (*testes synodales*). У Польщі така система церковного управління латинськими єпархіями була запозичена із Західної Європи ще на початку християнізації країни й справно функціонувала до середини XVI ст.³¹

Львівський владика щодо проведення візитацій, соборчиків та судових засідань від 1700 р. використовував свій власний пастирський досвід управління єпархією в попередній період, опертий на давню православну традицію ("звичаї")³², коли

²⁸ "Ze na Soboryku nie bywa, do kogo innego prowent Pasterski oddaie, a do niego nie" (НМЛ. Ркл–175, арк. 98 зв.).

²⁹ "Na Soborach Nam. nie chce bywac y nie bywa" (Там само. Ркл–175, арк. 27).

³⁰ Litak S. W sprawie publikowania i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii // АВМК. 1967. Т. 14. S. 133.

³¹ Детальніше про поєднання канонічних візитацій, єпархіальних синодів та духовних судів у латинських діоцезах середньовічної Польщі сказано в: Zachorowski S. Sądy synodalne w Polsce... S. 149–229. Концепцію С. Загоровського про синодальні суди, які він розглядав відірвано від самих візитацій, піддав критиці в 60-х роках інший польський дослідник – Станіслав Лібровський, котрий слушно вбачав у всіх трьох інститутах єдину для XIII–XV ст. систему церковного управління єпархіями, що брала свій початок від інституту канонічних візитацій (Librowski S. Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej. Т. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze. Z. 1: Wstęp ogólny // АВМК. 1964. Т. 8. S. 129–131).

³² Виразні свідчення про те, що львівські єпископи на початку XVIII ст. у своїй пастирській діяльності покладалися більше на давню православну практику, аніж на папські приписи та підтвержені польськими королями привілеї, знаходимо в одному з листів Варлаама Шептицького: "A że u mnie, – читаємо тут, – teraz (тут ідеться про 1712 р. – І. С.) podług zwyczajui (виділення наше. – І. С.) Visita Diecezji kamienieckiej imminet" (Рудович І. Єпископи Шептицькі // Богословський вістник. Львів, 1901. Т. 2. Вип. 2. С. 118).

він "під час візитацій [...] приготував теж вірних до унії"³³ та взорувався на потверджені королівські грамоти й "Артикули" 1681 р.³⁴, у яких 4-им пунктом стояла вимога, що "духовенство має належати до єпископських судів, як і візити"³⁵.

Перші відомості про функціонування в досліджуваній період "тріади", тобто візитацій, соборчиків³⁶ та виїзних засідань духовного суду спільно, маємо щодо 1700 р., коли вона застосовувалася для навернення до єдності з Апостольським престолом вірних та духовенства Львівської єпархії. В одному з тодішніх донесень до Риму папський нунцій у Речі Посполитій інформував, що з метою поширення унії Й. Шумлянський скликав у Галичі собор духовенства та надіслав своїх комісарів у Долинське, Калуське та Жидачівське намісництва, де до унії мало приступити понад 200 священників³⁷.

Духовному судові підлягали як духовенство, так і миряни; вони ж могли свідчити у суді і як свідки. Найчастіше єпископ одержував з місць відомості про провини духовенства за допомогою так званого *інфамацийного процесу* (від лат. *infamatio* – поголос, знеславлення, підозра), що полягав у виявленні парохів, які провинилися, через збір даних про їхні провини від людей, на думку яких (часто навіть на основі лише поголосу) духовний запідозрювався у тих чи інших провинях, що суперечили тогочасним церковним канонам. Інфамацийний процес вперше описаний у відомому канонічному кодексі італійського монаха Граціана "*Decretum*", складеному в 1140-х рр.³⁸ За кодексом Граціана, приводом для початку судового процесу могла бути навіть негативна опінія суспільності проти певної особи або одностайне звинувачення церковною громадою когось з духовних чи мирян у явних гріхах. У такому разі обвинувачений мав змогу боронитися лише неспростовними доказами, які він мав представити судові, або відшукати гідних довіри свідків, котрі могли б потвердити його невинність³⁹. На відміну від країн Західної Європи (зокрема, Німеччини)⁴⁰, для з'ясування суті справи духовні

³³ Назарко І. Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто, 1962. С. 151.

³⁴ Детальне обговорення програмних цілей руських владик, викладених в "Артикулах" 1681 р., наведено в: Біла С. Унійна програма галицької ієрархії (кінець XVII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1998. Вип. III. С. 210–221. Там само можна знайти й скрупульозно зібрану бібліографію цього питання і перелік видань, в яких були опубліковані "Артикули" 1681 р.

³⁵ "Duchowienstwo należyc ma do sądow Episkopskich, jako i wizyty" (Петрушевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Львов, 1874. С. 199).

³⁶ Про намісницькі (благочинні) зібрання духовенства в пастирській практиці православної церкви див.: Благочиннические соборчики западно-русской церкви и значение их в древнее и настоящее время // Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольский, 1878. № 23. С. 814–821.

³⁷ Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita. Romae, 1864. Vol. IV: 1697–1775. P. 13 (док. № 10). Див. також: Andrusiak M. Józef Szumlański... S. 120.

³⁸ Загальні відомості про канонічне право католицької церкви в середньовіччі подає: Лінч Д. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ, 1994. С. 159–160, 226–230.

³⁹ Zachorowski S. Sądy synodalne w Polsce... S. 200–201.

⁴⁰ Ibid. S. 212.

інстигатори послуговувалися не лише зізнаннями духовних осіб, але й простих мирян, що значно підвищувало вірогідність справедливого вироку обвинувачуваному. На жаль, церковних кодексів, які б нормували судовий розгляд на духовних судах в українських епархіях, виявити не вдалося⁴¹.

Переважно судові засідання провадив духовний інстигатор (публічний обвинувачувач), рідше – сам єпископ. У 1700 р. духовним інстигатором Львівської епархії був о. Василь Лопушинський, член львівського капітулу⁴². Очевидно, саме він у перші роки XVIII ст. провадив судові засідання духовного суду під час візитацій, оскільки, згідно з чинною практикою, судові, соборні та адміністративно-візитаційні функції в той час виконували переважно члени львівської, галицької та кам'янецької капітул (крилосів)⁴³. Обов'язки інстигатора духовного суду Львівської епархії першої чверті XVIII ст. не відображені в церковних джерелах. Духовні суди могли провадитися не лише інстигаторами, але й самими візитаторами, про що свідчить запис у протоколі судового засідання в Тереховлі у 1714 р.: "суд наш комісарський"⁴⁴. Поряд з духовним інстигатором іншим відомим нам членом єпископсько-консistorського суду був "пан Греський, писар його милості єпископа львівського", який у 1702 р. позивав до суду о. Івана Матковського, духовного надіївського⁴⁵.

Механізм та порядок судового розгляду справ у Львівській епархії на початку XVIII ст. мало чим відрізнявся від судової практики часів П. Могили. Згідно з С. Голубевим, "виклик на суд обвинувачуваних писався від імені митрополита, до якого, треба гадати, надходили і всі скарги ображеної сторони або донесення від посадових осіб про проступки серед духовенства, а їм нова справа здавалася в консисторію на розгляд. У випадковій неявки в консисторію обвинувачуваного за першим позовом, виклик повторювався під карою за непослух позбавлення сану та відлучення від церкви"⁴⁶. Ухвали синоду Перемишльської епархії 1693 р. вимагали, щоб судові позови до єпископського суду не подавали самі миряни, обґрунтовуючи це тим, що траплялися численні випадки, коли особи недуховного стану, оскаржуючи певних осіб, не з'являлися до суду або прибували туди несвоечасно і без рішення суду вимагали покарання для оскаржених, включно з анафемою. Тому синод зобов'язав мирян подавати позови до духовного суду виключно через священників, із ретельним викладом суті справи на письмі⁴⁷. Однак судова практика Львівської епархії доводить, що цієї вимоги тут дотримувалися рідко.

⁴¹ Процедура судового розгляду справ у тогочасному церковному праві описана в: *Taubenschlag R. Proces kanoniczny w praktyce sądów duchownych polskiego średniowiecza // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków, 1932. T. 37. № 5. S. 7–15.*

⁴² Центральний державний історичний архів України у Львові, Ф. 201 (Львівська греко-католицька консисторія), оп. 4, спр. 3142, арк. 1.

⁴³ Про роль крилосів у структурі управління Київської уніатської митрополії див.: *Ситкевич А. Западно-русский крылос и его судьба в униатской Церкви до половины XVIII века. Гродно, 1903.*

⁴⁴ "Sąd nasz Commissarski" (НМЛ. Ркл–175, арк. 106).

⁴⁵ Там само. Ркл–59, арк. 49 зв.

⁴⁶ *Голубев С. Киевский митрополит... Т. 2. С. 499.*

⁴⁷ "A że y to się zdarza, iż Aktorowie cuisunque Status & conditions, pozwanym od siebie, albo nie wcześniej, albo y cale nieoddawszy Pozwow; nie tylko Monitoria, ale i same kłatwy na mniemanych

Розгляд провин духовенства та мирян здійснювався на основі оскаржень (деяцій) переважно духовного інстигатора, який отримував відповідні відомості від єпископських комісарів, котрі візитували певну церковну округу (зазвичай це було намісництво) і вислуховували зізнання свідків, що їх, можливо, призначали заздалегідь і, припускаємо, на довший термін, наслідуючи практику латинських єпархій Західної Європи, де для таких цілей були особливі заприсяжені свідки⁴⁸. Візитатори подавали на суд тільки ті справи, які, згідно з тогочасним церковним правом, підлягали адміністративному чи іншим формам покарань.

Протягом 1700–1725 рр. на виїзних засіданнях єпископсько-консисто́рського суду Львівської єпархії, згідно зі збереженими протоколами, було розглянуто 364 справи. За особами, котрі ініціювали судові розгляди (акторами), вони поділяються на такі групи: процеси духовенства проти шляхти – 4, процеси духовенства проти мирян – 3, процеси духовних інстигаторів проти шляхти – 3, процеси шляхти проти духовенства – 40, процеси духовних інстигаторів проти духовенства – 60, процеси духовних інстигаторів проти братств і мирян – 4, процеси між братствами і священиками – 3, процеси окремих мирян і їх громад проти духовенства – 64 (у тому числі дяків і вчителів – 4), процеси між духовенством – 98 (у тому числі процеси парохів проти дияконів, слуг і дружин священиків – 10; намісників проти парафіяльного кліру – 26), процеси ченців і монастирів проти духовенства й навпаки – 8, процеси духовенства проти євреїв та вірмен – 9, процеси мирян проти шляхти – 1, подружньо-матримоніальні процеси (між селянами) – 52, подружньо-матримоніальні процеси (між українською шляхтою) – 13, процеси духовних інстигаторів у справі неканонічних шлюбів – 1, процеси між мирянами – 1. Таким чином, духовному судові підлягали на території парафії усі верстви мирян (міщани, селяни та шляхта), священики та члени їх сімей, церковний причт (дяки тощо), чернецтво, а також церковні інституції (братства).

Для близько 85 судових позовів (із 364 виявлених нами справ) документи не подають їх суті, обмежуючись лише датою засідання суду та переліком осіб (переважно називали актора та оскарженого), присутніх на ньому. Щодо інших справ, про які маємо більш-менш докладні відомості, то найчастіше предметом судових позовів були *сімейно-матримоніальні справи*⁴⁹ – їх збереглося близько 90.

nieposłusznych wymagaia: Przeto, aby odtąd Aktorowie przez osoby in Clero existentes pozwy oddawali, ci zaś położenia onych, na samych Authentikach przy podpisie Imienia swego, Relacye zapisywali” (Ustawy rządu duchownego i inne pisma biskupa Innocentego Winnickiego / Do druku przyg. W. Pilipowicz. Przemyśl, 1998. S. 50).

⁴⁸ Подібна практика була в польських латинських єпархіях XII–XV ст. (*Zachorowski S. Sądy synodalne w Polsce...* S. 218).

⁴⁹ Судова практика в римо-католицьких діоцезах щодо вирішення конфліктних справ, пов'язаних зі шлюбом і подружнім життям, розглядається в: *Górka K. Prośba Tomasza Bebly i Heleny Malikówny o dyspensę małżeńską. Epizod z życia mieszczań górnosląskich w XVIII wieku // Genealogia. Warszawa, 1992. T. 2. S. 77–85; Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych dyjeceji krakowskiej w wieku XV / Zebrał i wyd. B. Ulanowski // Archiwum Komisji Historycznej. Kraków, 1889. T. 5. S. 87–194; Wójcik W. Prawo małżeńskie w praktyce oficjalu w Sandomierzu 1522–1763 // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. 1962. T. 9. Z. 3. S. 115–141; *Ejusd. Procedura w załatwianiu spraw małżeńskich w oficjacie okręgowym w Sandomierzu 1522–1763 //**

Суд розглядав позови про повернення жінки чи чоловіка до подружнього життя, з'ясовував канонічність шлюбу, давав диспенси (звільнення) від шлюбної присяги (зваживши на кровну спорідненість, імпотенцію чоловіка, уділення обряду вінчання без оповідей або уночі тощо), виявляв факти неправного, з точки зору церкви, уділення священиками тайни вінчання селянам⁵⁰ і міщанам (наприклад, о. Підруцький протягом кількох років дав аж 9 неканонічних шлюбів!), а також приймав рішення в майново-грошових суперечках між подружжям та їхніми родичами, зокрема щодо визначення величини посагу для невістки чи його повернення батькам після розлучення. На особливу увагу заслуговує ряд декретів духовного суду, що захищали честь і гідність жінки в рамках шлюбу та визначали її місце в тогочасній ієрархії української сім'ї; вони проливають світло на її роль у тогочасному українському суспільстві загалом⁵¹.

Іншу велику групу судових актів (27) складають позови, що висвітлюють *майново-грошові відносини* в парафії між духовенством та світськими особами. В них переважно йдеться про повернення позики, грошового чи речового депозиту, про слідство стосовно пропажі грошей з церкви. Так, на одному із засідань суду селянина звинувачено у привласненні Євангелії з церкви, яка була заставлена в нього священиком. До цього ряду справ *економічного характеру* примикають акти (8) про захоплення церковних ґрунтів, їх неправомочну заставу, порушення земельних меж, повернення ґрунтів та їх поділ між священиками однієї парафії.

25 справ стосуються суперечок між різними членами церковної громади на побутовому ґрунті (бійки в шинку, дрібні крадіжки, сварки тощо), 4 – майново-грошових суперечок. Кілька актів (6) мають характер кримінального слідства з огляду на розбій, вбивства, крадіжки, участь у яких брали парохі. Для прикладу: 1716 р. розглядалася справа про вбивство душпастиря села Дуби, скоєне парафіянами сусіднього села; вона набула широкого розголосу в єпархії.

Чи не найбільше духовний суд розглядав справи, пов'язані з приватним життям, господарською діяльністю та душпастирською працею парафіяльного духовенства, в тім – намісників (52). Окрім актів, пов'язаних з образою честі й гідності особи пароха і навіть єпископа (всього 5) та захисту священиків від невмотивованих звинувачень окремих парафіян (5), натрапляємо на поодинокі акти про встановлення розміру церковних податків парафіян на користь священика (Меджибіж), поділ прибутків між двома духовними від урядування в парафії, опис майна пароха тощо.

Ibid. 1962. Z. 1. S. 99–118; *Ejused. Uprawnienia oficjalów okręgowych w Sandomierzu w sprawie małżeńskich (1522–1763)* // Ibid. 1961. Z. 4. S. 77; 1962. Z. 3. S. 115–141. Російський приклад регулювання церквою сімейно-шлюбних стосунків розглядається в одній із останніх публікацій з цієї проблематики: *Бруцкая Л. А. Церковь, семья и брак в Вятской епархии XVIII столетия* // *Вятская земля в прошлом и настоящем*. Киров, 1995. Т. 1. С. 42–44.

⁵⁰ Про ставлення селян у тогочасній Польщі та на українських землях до шлюбу й сім'ї див.: *Е. П. К истории семейных разделов у крестьян* // *Киевская старина*. 1886. № 3. С. 593–598; *Сумцов Н. Ф. К истории южно-русских свадебных обычаев* // Там же. 1883. С. 510–514; *Urban W. Chłopi w krakowskich księgach sądów duchownych z roku 1548* // *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. Poznań, 1988 (druk. 1991). Т. 49. S. 21–38.

⁵¹ Приклади захисту прав жінки в римо-католицькому церковному суді наводить: *Urban W. Kobiety w świetle krakowskich ksiąg sądów duchownych z 1548 r.* // *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. 1987 (druk. 1991). Т. 48. S. 117–138.

Ряд справ стосуються посідання парохами церковних бенефіцій; зокрема, про "гвалтовне відібрання парохії" йдеться в 14 справах, – вони, з одного боку, відтворюють суперечливу й місцями драматичну боротьбу між духовенством за посідання парафій, з іншого – намагання церковної влади покласти край їх неконтрольованому захопленню. Інша група справ висвітлює боротьбу уніатської ієрархії зі симонією [підкупом духовної особи чи колятора парафії за право призначення у парафію чи рукоположення] (3). Зокрема, такої спрямованості набула справа проти о. Гавриїла, пароха села Пійла. Духовні інстигатори звинувачували священників у занедбанні своїх душпастирських обов'язків, аморальній поведінці⁵², порушенні канонів Церкви [уділенні св. тайн і відправі богослужінь без дозволу єпископа тощо] (5 актів). Інстигатори ініціювали процеси проти мандрівних парохів, які, переходячи від церкви до церкви, створювали напругу в громадах і безлад в управлінні парафіями⁵³. Ціла низка справ заторкує такі болючі для церкви питання, як п'янство духовенства (12); деяких парохів навіть змушувано складати перед судом публічну присягу про відмову від вживання горілки (наприклад, о. Данило, парох села Кальна біля Долини). Через духовний суд єпископ вимагав від парафіяльного кліру сплати катедратика (4) та участі у намісницьких соборчиках (2), а в деяких випадках вдавався до крайніх засобів впливу на порушників церковної дисципліни: усував священників з парафій та забороняв "священнодіювати" (1).

Низка справ, пов'язаних з парафіяльним кліром, певною мірою відображає *релігійну свідомість* тогочасного українського суспільства (26 актів). Так, шляхта і прості миряни через духовний суд вимагали від духовенства кращої опіки над Божим храмом та турботи про "спасіння своїх душ", повернення парохами незаконно надбаного церковного майна (7). Для прикладу, о. Теодор, духовний з Надвірної, був оскаржений у суді за привласнення церковних книг. Миряни, виявляючи турботу "про зростання хвали Божої" в парафії, часто оскаржували у суді "звичай та життя" парохів, їхню негідну поведінку (13). Певні штрихи до еклезіальної свідомості мирян дають згадки в одному із актів про святкування населенням релігійних свят (село Покрівці), сприйняття унії духовенством (містечко Завалів), принагідні відомості про чародійство та забобони⁵⁴ (3 справи). Акти духовного суду містять також рішення про відлучення селян і міщан від церкви (3) за різні провини проти віри.

Разом з парохами в актах (4) фігурують члени їх сімей (дружини, діти, батьки, прислуга); щодо них духовний суд розглядав неканонічні інтимні стосунки з парафіянами, оскарження духовним своєї дружини, побиття мирян, крадіжку попадею

⁵² Про священників-двоє- і троєженців у Київській церковній провінції див.: Ц. С. Второбрачие южно-русских священников конца XVIII века и его исторические прецеденты (по поводу протопопа Комара) // Киевская старина. 1883. № 2. С. 429–444.

⁵³ Проблема мандрівного духовенства в Речі Посполитій нової доби обговорюється у статті: Kracik J. Kler wędrowny w Małopolsce XVI–XVIII wieku. Problem źródeł i metod // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. 1981. Т. 28. З. 4. С. 53–75.

⁵⁴ Про поширеність середньовічних забобонів серед українського населення див.: Лебедев А. О борьбе духовных властей в бывшей епархии Билогородской с суевериями // Киевская старина. 1890. № 1. С. 1–21; Мясотина В. А. Дело о волшебстве // Там же. № 12. С. 515–517; Силецкий А. Колдовство в Юго-Западной Руси в XVIII ст. // Там же. 1886. № 6. С. 193–236.

речей у селянина. У чотирьох справах фігурують дяки⁵⁵; в одних випадках вони бунтують парафіян проти свого священика (місто Підгайці), в інших – пиячать під час церковного відпусту (містечко Білобожниця), виступають з обвинуваченнями проти душпастиря, а також намагаються судовим порядком врегулювати систему церковних оплат парафіян на свою користь⁵⁶.

Поряд з білим духовенством та церковним причтом, в актах духовного суду згадуються також ченці. Так, описуються бунт монахів Святотроїцького монастиря у Чорткові проти свого ігумена, життя монахів поза стінами обителі на Прикарпатті тощо.

Маргінальний характер мають дані в судових справах про тогочасні церковні інституції – братства та школи (5). Зокрема, ідеться про привласнення братчиками майна церкви св. Трійці у Кам'янці, суперечки за сплату церковних податків між братством у Меджибожі та місцевим парохом, угоду між братством у Жидачеві та місцевою попадею щодо належного утримання її. В одному випадку згадується українська школа в містечку Межиріві Барського староства.

Акти духовного суду Львівської єпархії дають змогу простежити характер міжконфесійних та міжетнічних стосунків у Галичині та на Поділлі (близько 15 справ). Взаємини українського населення з євреями, як впливає з цих актів, назагал були толерантними й не виходили за рамки побутових суперечок і позовів економічного характеру. Про стосунки з "невірними" (6 справ), тобто з єврейським населенням⁵⁷, свідчать справи стосовно взаємних грошових претензій, бійок на території громади, а також осквернення єврейської синагоги уніатським священиком (в Гусятині). В одному випадкові згадується вірменин з Козової, який вимагав від уніатського священика повернення задавненого боргу. Щодо стосунків з католиками латинського обряду акти духовного суду (близько 10) більш красномовні. В одних з них йдеться про уділення уніатськими парохами святих тайн католикам (село Кутківці), в інших – про ставлення польської шляхти до українського духовенства

⁵⁵ Стосунки дяка зі священиком в українській парафії розглядаються в: Южно-русский дяк и приходская школа в 17-м и первой половине 18-го столетия // Подольские епархиальные ведомости. 1903. № 21. С. 792–797.

⁵⁶ Про побирання грошових та натуральних податків за релігійні треби в Речі Посполитій див.: *Karbownik H. Sprawa pobierania ofiar za posługi religijne przez duchownych w diecezji płockiej w czasach przedrozbiorowych* // *Studia Płockie*. Płock, 1987 (druk. 1990). Т. 15. С. 247–258.

⁵⁷ Приклади складних стосунків християн східного та латинського обрядів у Речі Посполитій з єврейським населенням подають: *Ettinger Sh. The Legal and Social Status of the Jews of Ukraine from the Fifteenth Century to the Cossack Uprising of 1648* // *Journal of Ukrainian Studies*. Edmonton, 1992. Vol. 17. № 1–2. Р. 107–140; *Gąsiorowski S. Proces o znieważenie Hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636* // *Nasza Przyszłość*. Warszawa, 1994. Т. 82. С. 353–357; *Guldon Z., Wijaczka J. Procesy o mordy rytualne na Rusi Czerwonej, Podolu i prawobrzeżnej Ukrainie w XVI–XVIII wieku* // *Ibid.* 1994. Т. 81. С. 51–84. Щодо ставлення українців до євреїв у попередній період див.: *Плохий С. Хмельниччина та євреї. Причинки до ідеології повстання* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / Збірник наук. праць. Львів, 1998. Вип. 5: ПРОСФОННМА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю Академіка Ярослава Ісаевича. С. 475–487; *Сисин Ф. Євреї та повстання Богдана Хмельницького* // *Marra Mundi: Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя*. Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. С. 479–488 (в обох працях поміщено докладну українську, польську, західноєвропейську та американську історіографію питання).

ї унії загалом (вартими уваги є дві протестації Марціна Волінського проти о. Івана, пароха Малої Горожанки, та духовного села Підвисокого з приводу "непошанування римської церкви"). Є також справи про побиття шляхтою парохів, їх переслідування тощо.

Окрім надзвичайно вартісних даних із внутрішнього життя уніатської церкви, акти духовного суду Львівської єпархії інформують про події з військово-політичної історії Галичини й Поділля, додають окремі штрихи до картини економічного становища українського населення та демографічної ситуації в краї. Так, в окремих судових справах згадується про побори польських військ на Поділлі, постійних військових загонів (село Млиницька), є навіть відомості про присутність шведської армії на Прикарпатті (село Хотинь). В одному з актів є також згадка про перебування жителів Галичини в татарській неволі (село Корнич). Про заселення Поділля після турецької окупації 1672–1699 рр. йдеться в акті про пароха села Тростянець і у протоколі допиту душпастиря села Попівців, котрий, як з'ясувалося, вже давно осів у цій місцевості, яка "перед тим була пустинею". Переселення селян з Прикарпаття (зокрема, зі села Красного) ілюструють дві судові справи про членів подружжя, які самовільно покинули свої родини та подалися "на Поділля та Україну"⁵⁸.

Протоколи духовного суду подають також відомості з історії української архітектури та малярства. Річ у тім, що суди розглядали справи, пов'язані з матеріальним станом церковних споруд, зокрема, храмів, тому в судових актах можна натрапити на описи внутрішнього опорядження церков та їхнього оздоблення, переліки церковного інвентаря (село Ярошів). В одному з актів є звітка про будову нової церкви в Заболотіві на місці старої, котра вже згоріла. В іншому акті духовний інститор наказує будувати нову церкву о. Іванові Мукшанському. У позовах про виконання боргових зобов'язань та виконання умов контракту йдеться про повернення коштів за малювання церкви (так, згадано "Анну Малярку, рогатинську вдову", котра сама, або ж її померлий чоловік розмальовували церкву в селі Настащині біля Бурштина), наводяться реєстри книг у церквах та в особистих бібліотеках парохів тощо.

Загалом зміст книг духовного суду Львівської єпархії значною мірою відображає проблеми, з якими зіткнулася уніатська церква в Галичині та на Поділлі в перші десятиліття після офіційного проголошення єдності з Апостольським престолом. Однак для науковців було б великою помилкою спокуситися багатством і різноплановістю актів єпископсько-консисторського суду та спробувати відтворити на їх основі загальну панораму релігійного життя тогочасного українського суспільства; треба завжди мати на увазі, що акти духовних судів висвітлюють передусім суспільні проблеми й кричущі недоліки, в той час як повсякденне життя членів цього суспільства та його позитивні риси залишаються в тіні канцелярських протоколів.

⁵⁸ Тема міграцій українського населення Галичини (Прикарпаття, зокрема) на Поділля розглянута в ряді статей Миколи Крикуна, найважливішими з яких є такі: *Крикун М. Г.* Втечі на Поділля в першій половині XVIII ст. // *Вісник Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія історична.* Львів, 1965. Вип. 3. С. 61–67; *Його ж.* Колонізація Подільського воєводства в першій половині XVIII ст. // *Український історико-географічний збірник.* Київ, 1972. Вип. 2. С. 85–104.

Особливості організації виїзних сесій духовного суду Львівської єпархії в 1700–1725 рр. полягали в тому, що цей інститут церковного управління не мав чітко окреслених правових рамок. Проведення судових засідань опиралося, з певними модифікаціями, на звичаєву практику православних владик в Україні попередніх століть, що передбачала поєднання виїзних засідань духовного суду з пастирськими візитаціями владик та намісницькими соборчиками парафіяльного духовенства, тобто поєднання того, що нами класифіковано як *"тріада"*. На середину 20-х років XVIII ст., під впливом реформ Замойського синоду 1720 р. та з огляду на пастирсько-адміністративні потреби єпархії, *"тріада"* втратила своє практичне значення, перетворившись на архаїзм, якого уніатська ієрархія намагалася якнайшвидше позбутися. Про цю еволюцію системи церковного управління Львівської єпархії свідчить зростаюча кількість судових засідань у кафедральних храмах владичтва й резиденції єпископа (Галич, Львів, Унів) та зведення до мінімуму виїзних сесій духовного суду. Відтоді інститути канонічних візитацій, намісницьких соборчиків і консисторсько-єпископських судів існували порізно, що відображало тенденції в тогочасному християнському світі, спрямовані на своєрідну *"спеціалізацію"* органів церковного урядування, та водночас свідчило про зміцнення організаційної структури уніатської церкви в Україні, спроможної вже матеріально, інтелектуально й організаційно забезпечити справне функціонування тих важливих інститутів церковної влади, які впродовж усього XVIII ст. справляли помітний вплив на культурне, економічне та політичне життя українського суспільства Галичини та Поділля, а то й визначали його історичний дискурс.

Джерелознавче опрацювання та введення у науковий обіг книг духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. відкриває перед вченими значні можливості щодо дослідження різних проявів людського буття того часу. Розширення документальної бази історичних досліджень дасть змогу науковцям розглядати не лише економічний і соціально-політичний бік діяльності українського суспільства, але й вивчати духовне й релігійне життя простих селян, міщан та кліриків, їхній щоденний побут, подружні й сімейні стосунки, сприйняття навколишніх реалій, особисту побожність мирян, освіченість, професійні навички, ставлення до інших соціальних груп, національностей, нехристиян тощо.